

ТВОРЧИСТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В ПІДРУЧНИКАХ І ПЕДАГОГІЧНІЙ ПРЕСІ ЗАКАРПАТТЯ 20–30-х років ХХ ст.

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 1 (31).
Маляр Л., Кухта М. Творчість Тараса Шевченка в підручниках і педагогічній пресі Закарпаття 20–30-х років ХХ ст.; 11 стор.; кількість бібліографічних джерел – 19; мова – українська.

Анотація. У статті висвітлені факти популяризації творчості Т. Шевченка в підручниках і педагогічній пресі Закарпаття 20–30-х років ХХ ст. Розкриті шляхи використання оригінальних художніх текстів письменника з дидактичною і виховною метою.

Ключові слова: творчість Т. Шевченка, підручники, педагогічні часописи, дидактична мета, виховна мета.

Постановка проблеми. Творчість Т. Шевченка складає невичерпне джерело формування таких особистісних якостей людини, як національна свідомість, громадянська гідність, глибинна духовність. Саме з цих позицій аналізуємо твори письменника, на яких виховувалося покоління закарпатських школярів у 20–30-і роки ХХ століття. В означений період відбувається суттєвий освітній поступ, який спричинив зміну пріоритетів виховання: в практику шкільництва впроваджується ідея національного виховного ідеалу. Його формування передбачає присвоєння загальнолюдських цінностей крізь призму етнонаціональних. Для цих цілей укладаються підручники рідною мовою, започатковується видання педагогічних часописів, на сторінках яких друкуються твори відомих українських письменників, з-поміж яких особливе місце належить Т. Шевченку, спадщина якого актуальна не тільки для літературознавчих студій, але викликає неабияке зацікавлення дослідників-педагогів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В історичному розвитку будь-якого народу можна визначити періоди, найбільш сприятливі для особистісного самовираження, самореалізації і самовдосконалення. На цьому, зокрема, наголошують дослідники освітніх і духовно-культурних процесів на Закарпатті у 20–30-і роки ХХ ст.: Д. Герцюк, В. Гомоннай, І. Гранчак, М. Зимомря, А. Ігнат, М. Кляп, М. Кухта, П. Лісовий, В. Маляр, В. Тарасюк та ін. У їх працях поданий аналіз розвитку педагогічної думки Закарпаття в складі Чехословаччини, а також становлення національної школи в означений історичний період.

Мета статті – висвітлення фактів популяризації творчості Т. Шевченка на сторінках підручників та педагогічних часописів Закарпаття 20–30-х років ХХ ст. та розкриття шляхів використання оригінальних художніх текстів письменника з дидактичною і виховною метою.

Виклад основного матеріалу. Виразник передових педагогічних ідей першої половини

ХХ століття А. Волошин у «Методиці народно-шкільного навчання» зазначав (зберігаємо лексику і пунктуацію оригіналу): «Література – це образ життя народу. З неї можна черпати моральний світогляд дозрілої любові до родини, одушевлення до добродійств... Наука літератури повинна представити найкращі перли із рідної літератури, т.е. повинна допровадити учня до порозуміння і полюблення народного духа, народного генія...» [8, с. 57]. Керуючись такими принципами, А. Волошин у «Читанці для II класи народних шкіл» (Ужгород, 1921) пропонує для вивчення зразки поетичної творчості Т. Шевченка – «Учитися» (уривки з твору «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм...»), «Рано» (уривок із поеми «Сон»), «Вечер» («Садок вишневий коло хати»), «Сирота» («На великдень, на соломі...») [5]. Варто зазначити, що укладачі підручників, рекомендованих до вивчення в школах Закарпаття досліджуваного періоду, нерідко змінювали назви шевченкових поезій, в окремих випадках дещо модифікували зміст текстів. А. Волошин як досвідчений автор низки навчальних видань і педагогічних часописів вдавався до адаптування мови оригіналу художнього твору до місцевого діалекту шляхом добору доступної для розуміння учнями лексики. Наприклад, вірш Т. Шевченка «На великдень, на соломі...» у підручниках і часописах поданий під назвою «Сирота». У ньому зумисно випущені слова «крашанки», «лиштва», «стьожка», «свитка», суть яких, з точки зору А. Волошина, незрозумілий для закарпатських учнів молодшого шкільного віку. Натомість у тексті вірша зустрічаємо більш уживану в регіоні того часу лексику: «чоботеньки», «книга», «надраги» [4, с. 98]. Подібну адаптацію текстів вважаємо небажаною, але педагогічно доцільною.

Упорядники читанки «Отчина» для 3–4 шкільного року народних шкіл» (Прага, 1931) А. Маркуш та Ю. Ревай з літературної творчості Т. Шевченка пропонують увазі читача наступні поезії: «Мати» («У нашій раї на землі»), «Не завидуй багатому...», «Вечер» («Садок вишневий коло хати») [15], а до читанки «Світло» для 7–8 шкільного року

народних шкіл (Прага, 1932) внесені такі поетичні твори: "Орися, моя ниво" (з поезії "Не нарікаю я на Бога..."), "Сход сонця" (уривок із поеми "Сон"). Останній підручник вміщує також статтю біографічного характеру "Чотири хвилини із життя Т. Шевченка" [15].

Як бачимо, підручники для старших класів народних шкіл глибше знайомили закарпатського учня із життєвим і творчим шляхом українського поета-гуманіста. Доказом цього, окрім вказаних вище, є зміст таких підручників А. Волошина, як "Читанка для IV і V шк. р. народних шкіл". Часть II (Ужгород, 1932) та "Читанка для VI–VIII шк. р. народних шкіл". Часть III (Ужгород, 1932), на сторінках яких видрукувані вірші Т. Шевченка: "Учітєся", "Заклик", "Зазив до братньої любови", "До братов" (уривки із твору "І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм...", "В неволе" ("Ой гляну я, подивлюся..."), "З деточих лет" ("Мені тринадцятий минало"), "Вечер" ("Садок вишневий коло хати"), "Вода" ("Тече вода з-під явора"), "Ранок" (із поеми "Сон"), "Не завидуй багатому..." (уривок із поеми "Тополя"). Обидві читанки вміщували розгорнуту біографію письменника, літературознавчі статті про його творчість, а також твори, присвячені вшануванню його пам'яті [6; 7].

Літературну творчість Т. Шевченка вивчали на Закарпатті у 20–30-і роки ХХ ст. також у горожанських школах та гімназіях краю. В. Бірчак в "Руську читанку для III класу гімназійної і горожанських шкіл" (Прага, 1922) включив такі твори Т. Шевченка: "На Цареград" (уривок із твору "Іван Підкова"), "Вибор гетьмана" ("У неділеньку у святую..."), "За байраком байрак", "Три шляхи" ("Ой три шляхи широкії"), а окремі поетичні рядки поета-гуманіста, які несуть у собі велику виховну силу, читач знаходив у книзі під назвою "Золоті слова" [1].

До "Руської читанки для IV класу гімназійної і горожанських шкіл" В. Бірчака увійшли такі твори Шевченка: "Чернець" (уривок із поеми "Тополя"), "Не для людей, і не для слави" ("Не для людей, тієї слави..."), "Орися, моя ниво" (із поезії "Не нарікаю я на Бога..."), "Минають дні, минають ночі", "Думи мої, думи мої", "Лечу в неволі", "До зорі" (уривок із поеми "Княжна"), "Псалом Давида СXXXII", "Хиба самому написать". У підручнику також поміщена промова А. Штефана, яка була проголошена на урочистому зібранні з нагоди вшанування пам'яті Т. Шевченка в Ужгороді 1922 року [2].

У шкільній практиці використовувався підручник "Весна. Руська читанка для I класу гімназійної і горожанських шкіл" (Прага, 1925), який знайомив учнів з такими літературними творами Т. Шевченка: "Дума" ("У неділю вранці рано"), "Страшний косар" ("Косар"), "Вечер" ("Садок вишневий коло хати") [3].

Використання зазначених нами підручників виходило за межі традиційної школи. За ними

вивчали літературу в багатьох навчальних закладах Закарпаття, зокрема в державній реальній гімназії в Ужгороді, Ужгородській жіночій учительській семінарії, Берегівській українській гімназії, торговельній академії в Мукачеві, державній руській горожанській школі в Тячеві та ін.

Цікавим для дослідників є те, що укладачі підручників з граматики пропонували вивчати мовні явища на матеріалі української класичної літератури. До прикладу, підручник "Рідне слово: учебник руського язика для народних шкіл" (Ужгород, 1923), укладений О. Маркушем, С. Бочеком і Г. Шутком, вміщує уривки з творів Т. Шевченка, подані під назвами "Могила", "Кобзарь", "Думи мої, думи мої", "Світає" [13].

Таким чином, огляд підручників, які використовувалися у навчальній практиці народних шкіл Закарпаття, дає підстави стверджувати, що учні мали змогу знайомитися з багатогранною творчістю українського класика. Твори Т. Шевченка слугували і дидактичним, і виховним засобом водночас. У 15 з 17 проаналізованих підручників представлені твори та уривки з творів Т. Шевченка. Зазначеним цілям підпорядковані також книги, видані в Ужгороді, Львові, Києві, Празі. На сторінках педагогічного часопису "Підкарпатська Русь" А. Животко подає "огляд руської літератури для дітей Підкарпатської Русі" [11], з якого дізнаємося про найпопулярніші в краї видання: "До світла. Сцени з дитячих літ Т. Шевченка" (Львів, 1925), "Малий артист. Сценічний етюд з життя Тараса Шевченка" Б. Мартиновича (Ужгород, 1930), "Тарас Шевченко" М. Брашайка (Ужгород, 1923), "Не забудьте спом'янути" А. Пуховського (Ужгород, 1925), біографічні нариси про Т. Шевченка, Б. Грінченка, І. Франка, а також прозові й поетичні твори вказаних авторів, присвячені цим видатним письменникам.

На особливу увагу заслуговує і той факт, що 1925 року вперше на Закарпатті було видано збірку поетичних творів Т. Шевченка "Поезія для дітей", в якій, крім вибраних віршів, подався і життєпис поета, його портрет. А 1926 року в Ужгороді вийшла книга "Тарас Шевченко. Добрі думки", яка, на думку А. Животка, мала стати "найкращим другом-проводником в життю для нашої молоді" [11, с. 89]. 1931 року Товариство молоді Підкарпаття видало книгу "В пам'ять 70-ліття смерті Т. Шевченка", яка вміщувала цікаву інформацію про українського поета і завершувалася закликом до читачів: "Віддаймо найбільшу повагу нашому батькови Тарасови, тій великій українській душі, яка бажала того, чого і ми бажемо" [10, с. 21].

Усвідомлюючи роль художнього слова в утвердженні виховного національного ідеалу, представники закарпатської інтелігенції, насамперед освітянської, дбали про популяризацію творів української літератури на сторінках місцевих

періодичних видань, зокрема дитячих педагогічних журналів "Пчїлка", "Наш рідний край", "Віночок". Завдяки чіткій народовецькій (українській) орієнтації зазначені видання стали обов'язковими атрибутами педагогічного процесу Закарпаття 20–30-х років ХХ ст., були своєрідною підмогою вчителям, адже проблема підручників і художньої книги рідною мовою вирішувалася не зразу [12, с. 14-28]. На користь цього твердження свідчать і печатки закарпатських шкіл на окремих номерах часописів, а також відгуки вчителів, опубліковані у фаховому журналі "Учитель" [18]. Огляд названих часописів, показує, що вони містили велику кількість художніх творів українських письменників, біографічні статті, літературознавчі розвідки, рекламу книг, що в сукупності забезпечувало знайомство учнів з національними цінностями, формування національної самосвідомості не тільки в дітей, але й у їхніх батьків. А. Животко висловлює такі думки про часопис «Віночок»: "Скромна на вигляд, але змістовна ця новинка безперечно заслуговує тепер ще на увагу як збірник з вибраною літературою для дітей. Умілий підбір літературного матеріалу з глибоким розумінням ваги новинки у вихованню сприяв тому, що своїм змістом новинку дійсно можна назвати віночком, сплетеним з красних цвітів нашого письменства і народної словесності. Ті цвіти, якими є твори Т. Шевченка, І. Франка, Ю. Федьковича, Л. Глібова, Б. Грінченка, О. Духновича і ін., повні любови до краси і до свого народу закидають в молоденькі серденьята найясніші чувства" [11, с. 162].

Виявлені нами окремі номери часопису "Віночок" за 1920/21 роки своїм змістовим наповненням підтверджують слушність слів А. Животка, адже з їх сторінок читачі мали змогу знайомитися з творами Т. Шевченка "Вечер" (1920, № 7-8), "Мені тринадцятий минало", "Минають дні, минають ночі", "Сход сонця" (1921, № 3). Запропоновані твори були дієвим засобом формування в дітей моральних уявлень та переконань, почуття любові до Батьківщини, до рідної мови, до свого народу, його культури, сприяли розвитку в них пізнавальних інтересів до літератури рідного українського народу і до літературних набутоків інших народів.

№ 3, 1921 "Віночка" знайомив своїх читачів із біографічними відомостями та світоглядними позиціями Т. Шевченка. Нарис про Шевченка починається словами: "Бив то великий писатель нашого народу...", що, всупереч політичним обставинам того часу, утверджувало у свідомості краян думку про єдність русько-української культури, а отже – ідею соборності українських земель, сприяло формуванню почуття національної гордості.

Неперевершену місію популяризації кращих здобутків красного письменства здійснював А. Волошин на шпальтах редакovanого ним часопису "Пчїлка" (1922–1932 рр.) Сповідуючи прогресивні педагогічні ідеї, А. Волошин дбав, щоб

добір літературного матеріалу здійснювався із врахуванням його естетичної ваги і виховної спрямованості.

Увазі читача пропонувалися твори, які сприяли вихованню загальнолюдських чеснот (доброті, правдивості, толерантності, милосердя), почуття соціальної справедливості, поваги і любові до батьків, свого роду тощо. Цій меті слугували публіковані в часописі твори Т. Шевченка "На Великдень", "У дякової школі", "Хатина" (1926, № 7-8). У часописі знаходимо багато творів, у яких оспівується краса природи і людська праця, з-поміж них і поезія Т. Шевченка "Весняний вечер" (1925, № 7-8).

Зважаючи на соціально-політичні обставини, А. Волошин добре усвідомлював роль преси у збереженні національної самобутності закарпато-українців та поширенні української національної ідеї в краї. Тому в часописі вміщені твори й літературознавчі статті, які укорінювали в свідомості учнівської молоді ідеї соціальної гармонії, людської і національної гідності, свободи, незалежності, виховували почуття любові до свого народу, його культури, звичаїв, рідної мови. Таке ідейне навантаження несуть у собі твори й уривки з творів Т. Шевченка "Послання", "Доля і воля", "Заповіт" (1925, № 7-8), а також "До світла, до волі" (уривок сценки з диточих літ Т. Шевченка (1928, № 9), нарис "Масарик і Шевченко" (1930, № 7).

Зазначимо, що в усіх друкованих виданнях, редактованих А. Волошином, послідовно утверджувалася українська національна ідея. У "Пчїлці" вона обстоюється через публікації нарисів про життєвий і творчий шлях кращих представників українського письменства і громадських діячів, їх погляди й переконання, що було доступно для сприймання шкільною молоддю. До прикладу, в статті "Масарик як учитель" М. Брашайко, поцінуючи гуманістичні погляди Г. Масарика, акцентує увагу читача на постаті Т. Шевченка: "У нас русинів-українців за великого учителя треба уважати безсмертного нашого поета, котрий у своїх творах виступав против всякої кривди і несправедливості, а проповідував правду, любов до ближнього та навчав нас любити свій рідний край, свій народ, свою мову і взагалі все, що наше, що рідне" (1930, № 7). З педагогічної точки зору, редакція обрала просту, але дієву форму привернення уваги юного читача до цінностей національної культури, до визнання в ній своїх оракулів, чії слова і справи, життєвий досвід ставали гідним прикладом для наслідування.

З метою активізації читачьких інтересів на сторінках видання систематично вміщувалися рекламні оголошення про вихід у світ нових книг, які супроводжувалися лаконічними анотаціями. Наводимо приклад глибокого поцінування творчості Т. Шевченка з рекламної анотації на його книгу "Добірні думки" (Ужгород, 1926): "Книжечка ся представляє з себе збір вибраних думок нашого

славного поета і великого борця за ліпшу долю народу. Серед тих думок вміщено найкращі – ті, котрими поет закликає до братньої любови, до любови правди, волі, до науки. Поруч із тим – думки, з котрих мож видіти, як поет ставиться до матери, до дітей, до нашої пісні. Окрім добірних думок, книжечка має ще два прекрасних вірші, в яких поет змальовує своє життя. Ся маленька книжечка єсть найкращим другом – провідником в житю нашої молоді" (1926, № 7-8).

Популярністю серед закарпатської молоді користувався редагований О.Маркушем часопис "Наш рідний край" (1922–1938 рр.) Різномісний виховний вплив на читача мали твори, в яких виражалася ідея служіння Батьківщині, своєму народові, вірність національним святиням. З-поміж таких творів і поезії Т. Шевченка: "Зазив до братньої любови" (1932/33, без номера), "Дід з унуком" (1930/31), "Дуброва" (1932/33).

Позитивним видається й те, що активними дописувачами журналів були учні. Так, у № 3 "Пчілки" за 1924 рік видрукувано невеликий твір-роздум учня горожанської школи у Великому Бичкові М. Маляра "Як будовав би я хату", у якому читаємо: "На стіні навшав бим красне образи, як образ св. Кирила и Мефодія, св. Володимира, Тараса Шевченка, Олександра Духновича ..." [16, с. 62]. Редактор "Нашого рідного краю" О. Маркуш, відповідаючи у 1925 році юній дописувачці, дає таку чудову пораду: "... учися і читай много і пам'ятай

на слова поета: "І чужого научайтесь, свого не цурайтесь". А коли до сього подумаєш мало і над тим, "чїя правда, чїя кривда і чїї ми діти", то будеш любити свій і наш язик лучше, як другий, може розширенійший і культурнійший" [19].

Багату інформацію про літературні здобутки українського народу давав учням журнал "Просвіта" та календарі товариства "Просвіти", а також такі місцеві видання, як "Наука", "Свобода", "Наша земля", "Українське слово", "Руська нива" тощо.

Висновки. Отже, на основі наведених фактів можемо стверджувати, що в період перебування Закарпаття у складі Чехословацької республіки значна увага приділялася вивченню української літератури, зокрема творчості Т. Шевченка, у навчальних закладах краю різного типу, що було важливим чинником культурного і національного піднесення. Україномовна педагогічна преса Закарпаття 20–30-х років ХХ ст. стала тим феноменом, який допоміг місцевій школі в чужій державі виховати національно свідоме покоління молоді, яке по часі активно долучилося до всеукраїнських визвольних змагань.

Творчість Т. Шевченка була для закарпатців символом української нації і держави, що переконливо підтверджує такий історичний факт: 15 березня 1939 року президент Карпатської України А. Волошин відкрив Перший Соїм Карпатської України словами Т. Шевченка: встане Україна, світ правди засвітить, і помоляться на волі невольничі діти ...

Література

1. Бірчак В. Руська читанка для III класи гімназійної і горожанських шкіл / В. Бірчак. – Прага : Накладом Державного видавництва, 1922. – 296 с.
2. Бірчак В. Руська читанка для IV класи гімназійної і горожанських шкіл. Взоры поезії і прози / В. Бірчак. – Прага : Накладом Державного видавництва, 1928. – 276 с.
3. Весна. Руська читанка для I класи гімназійної і горожанських шкіл. – Ужгород : Накладом Державного видавництва в Празі, 1925. – 168 с.
4. Волошин А. Азбука карпато-руського і церковно-славянського чтєня / А. Волошин. – Ужгород : Унію, 1921. – 102 с.
5. Волошин А. Читанка для II класи народних шкіл / А. Волошин. – Ужгород : Унію, 1921. – 77 с.
6. Волошин А. Читанка для IV і V шкільних роков народних шкіл. Часть II / А. Волошин. – Ужгород : Шкільная допомога, 1932. – 251 с.
7. Волошин А. Читанка для VI–VIII шкільних роков народних шкіл. Часть III / А. Волошин. – Ужгород : Выдання педагогічного товариства Подкарпатской Руси, 1932. – 285 с.
8. Волошин А. Методика народно-шкільного навчання (на правах рукопису) / А. Волошин. – Ужгород, 1935. – 113 с.
9. Весна. Руська читанка для I класи гімназійної і горожанських шкіл. – Ужгород : Накладом Державного видавництва в Празі, 1925. – 168 с.
10. В пам'ять 70-ліття смерти Тараса Шевченка – Ужгород : Накладом національної молоді Підкарпаття, 1931. – 32 с.
11. Животко А. Огляд руської літератури для дітей Підкарпатської Руси / А.Животко // Підкарпатська Русь.– 1927. – № 1-4.
12. Кухта М. І. Роль педагогічної преси Закарпаття (20–30-і рр. ХХ ст.) у формуванні виховного національного ідеалу / М. І. Кухта. – Ужгород, 1997. – 50 с.
13. Маркуш О., Бочек С., Шутка Г. Родне слово: учебник руського язика для народних шкіл. Часть I. Для 2 и 3 шкільного рока / О. Маркуш, С. Бочек, Г. Шутко. – Ужгород : Книгопечатня Ю. Фелдешія, 1923. – 77 с.
14. Маркуш О., Ревай Ю. Отчина: читанка для 3–4 шкільного року народних шкіл / О. Маркуш, Ю. Ревай. – Прага : Накладом Державного видавництва, 1931. – 198 с.

15. Маркуш О., Ревай Ю. Світло: читанка для 7–8 шкільного року народних шкіл / О. Маркуш, Ю. Ревай. – Прага : Накладом Державного видавництва, 1932. – 411 с.
16. Маляр М. Як будовав би я хату / М. Маляр // Пчілка. – 1924. – № 3.
17. Пуховский А. Не забудьте спом'янути / Пуховский А. – Ужгород : Унію, 1925. – 16 с.
18. Приметки народних шкіл на часописи // Учитель – 1930. – № 3-4.
19. Пошта редактора // Наш рідний край. – 1925. – № 8.

Любов Маляр, Марія Кухта

**ТВОРЧЕСТВО ТАРАСА ШЕВЧЕНКО В УЧЕБНИКАХ И ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПРЕССЕ
ЗАКАРПАТЬЯ 20–30-Х ГОДОВ XX ВЕКА**

Аннотация. В статье освещены факты популяризации творчества Т. Шевченко в учебниках и педагогической прессе Закарпатья 20–30-х годов XX века. Раскрыты пути использования оригинальных художественных текстов писателя с дидактической и воспитательной целью.

Ключевые слова: творчество Т. Шевченко, учебники, педагогическая периодика, дидактическая цель, воспитательная цель.

Ljuboŷ Maljar, Mariya Kukhta

**CREATIVE WORK OF TARAS SHEVCHENKO IN THE TEXTBOOKS AND IN THE PEDAGOGICAL
PRESS OF THE TRANSKARPATIAN REGION IN 20–30 YEARS OF XX CENTURY**

Summary. In the article the facts of T. Shevchenko popularization in the textbooks and in the pedagogical press of the Transcarpathian region in 20–30 years of XX century have been enlightened. The ways of application of the author's original texts have been exposed on didactic and educative purpose.

Key words: creative work of T. Shevchenko, textbooks, pedagogical press, didactic purpose, educative purpose.

Стаття надійшла до редакції 21.01.2014 р.

Маляр Любов Василівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки Ужгородського національного університету.

Кухта Марія Іванівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки Ужгородського національного університету.